

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS FELADATA.

(Folytatás.)

Az erkölcsi nevelés alanyi és tárgyi feladata; lelkiismeret és törvény.

1. A sokoldalú szeretet és a hivatás szeretete a megfelelő ügyességgel, valamint a kötelességek köre szabályozást kíván. A szabályozás zsinormértékéről *az erkölcsi nevelés alanyi és tárgyi feladata* tájékoztat.

Az erkölcsi nevelésnek a növendék egyéni boldogulását kell biztosítania. E végből ki kell elégítenie erkölcsi szükségleteit és ki kell fejlesztenie erkölcsi képességeit. Segítenie kell, hogy elfoglalhassa a mindenségben azt az állást, a mely őt eszes természeténél fogva megilleti s a mely ideiglenes és örök boldogulásának is alapja. Nevelésünk adja meg neki azt az erkölcsi erőt és készséget, a melylyel az állattól különböző, emberhez méltó gazdasági életet élhessen, a társaságban, honfitársai sorában illő állást foglalhasson, az ideák cultusát üzhesse és az Úristennel szent egyességben és közösségben lehessen. Ezen *alanyi* feladaton kívül az erkölcsi nevelésnek *tárgyi* érdeke, hogy az erkölcsi világrendnek hiveket és hű öröket biztosítson, kik a törvény teljesítői, a családban, társadalomban, nemzetben, egyházban nemzedékről-nemzedékre szálló szellemnek és szokásnak, erkölcsöknek és jellemvonásoknak örökösei és föntartói, kik szívesen vállalkoznak az élet erkölcsi feladatának megvalósítására és az emberiség végső céljának szolgálatára. A kötelességérzetnek, a sokoldalú szeretet és ügyesség e foglalatának és a hivatás szeretetének ápolásával voltaképen az erkölcsi nevelés alanyi és tárgyi feladatának is megfeleltünk;¹ ámde még közelebbi megjelelésre szorul *a legfőbb elv és a közvetlen zsinormérték, a mely a növendék erkölcsében kívánatos rendet és összhangot teremt* s ép azért a nevelés munkájában folyton szem előtt tartandó.

2. Az *erkölcsi élet legfőbb elve*, a melytől a tudatos és szabad-akaratú vagyis erkölcsi cselekedeteknek erkölcsi jósága vagy

¹ Magyar Pædagogia 6—7. f. 337. l.

rosszasága függ, az eszes emberi természet magában és viszonyában a mindenséghez, első sorban Istenhez. Alakja: *élj és cselekedjél úgy, hogy életed és cselekedeteid az eszes emberi természetnek magának és azon viszonynak, a melyben a mindenséghez és nevezetesen az Úristenhez áll, megfeleljenek.* Ezen elvnek alanyi mozzanata az eszes emberi természetnek érvényesülése — egészen, testestül-lelekestül, érzéki, társas, ideális és vallási szükségleteivel és képességeivel, de mindig az elmének vezetése alatt; tárgyi mozzanata a mindenséghez: a földhöz, társasághoz, a tudomány és művészi alkotás tárgyaihoz és mindezek fölött az Úristenhez való kötöttsége, viszonya, a mely viszony az eszes emberi természetet állandóan ellenőrzi és kiigazítja és az erkölcsi világrendnek megvalósulását eszközi. Midőn tehát sokoldalú szeretetre és ügyességre neveljük a tanulót és a hivatás szeretetét ápoljuk benne, tartsuk mindig szem előtt, hogy e végre nem akármilyen cselekedet, hanem csakis azon tudatos és szabadakaratú cselekvés alkalmas, a mely az eszes emberi természetnek magának és a mindenséghez való viszonyának megfelel. Ily cselekedetek erkölcsileg jók és gyarapítják a szeretetet, jóvá teszik a növendéket és a «tisza erkölcs» javára és az Isten dicsőségére szolgálnak; a melyek pedig e zsinormértéktől eltérnek, erkölcsileg rosszak, megzavarják a szeretet rendjét és összhangját, rosszá és szerencsétlenné teszik az ifju embert, megdöntik és rabigába sülyeszítik a nemzeteket és Istennek visszatetszenek. *Nevelő tisztünket akkor értük el, ha növendékünkben készséget fejlesztettünk, hogy mindig az erkölcsiség legfőbb zsinormértéke szerint cselekedjék.*

Valamely cselekedet erkölcsi jellege attól függ, vajjon az erkölcsi szabályra figyelő észből és a szabad akaratból származik-e, vagy sem. Az állat ténykedései épen ezért nem erkölcsi cselekedetek, és az ember életében is akad akárhány ténykedés, a mely az erkölcsiség színvonala alatt áll. A tudatos és szabadakaratú cselekedet *erkölcsi jósága vagy rosszasága pedig az erkölcsi zsinormértékkel való megegyezéstől vagy eltenkezéstől függ.* Itt mindenekeelőtt az a kérdés merül föl, *létezik-e egyáltalán egy egyetemes érvényű zsinormérték?*

A moralpositivismus hívei tagadásba veszik. Szerintök természettől nincs különbség jó és rossz között, hanem e különbség önkéntes megállapítás dolga. E felfogás téves; mert az emberek erkölcsi dolgokban való nagy véleménykülönbsége, a melyre

a moralskepticismus hivatkozik, csak részben létezik. A vélemények nagy különbségében találkozunk állandó és egyetemes érvényű tényekkel és elvekkel. A jónak és rossznak megkülönböztetése általában pl. különbség nélkül az összes népeknél föltalálható; ezenkívül nem csekély számmal már a részletekbe is menő alapelvek, pl. a hazaárulást, a szülők alávaló bántalmazását stb. mindenütt rossznak, a tisztaságot, a gyermeki szeretetet, a hálát stb. mindenütt jónak tartják. Ez az általános, mindenütt és mindenkor mutatkozó jelenség általános, mindenütt szereplő okra, az erkölcsiségnek egyetemes érvényű zsinormértékére utal.¹

Az erkölcsbölcselek legnagyobb része különben vallja, hogy ily egyetemes érvényű elv tényleg létezik. Ámde a meghatározásában igen nagy eltérések mutatkoznak. Mindazonáltal az összes eltérő felfogásokat két csoportba foglalhatni össze. Vannak, a kik az emberi természetén kívül fekvő, külső zsinormértéket állítanak föl. Ezek ezt vagy azt a cselekedetet erkölcsileg jónak azért mondják, mert meghatározott eredményt, kívánatos hatást szül, vagy mert hasznos valamely célnak elérésére. Valamennyit többé-kevésbé az utilitarismus elve jellemzi. Ide tartozik az eudaimonismus, a mely az erkölcsi cselekvés legfőbb elveül vagy az alanyi érdeket előtérbe tolva az egyéni jóllét biztosítását tekinti s ez esetben egoistikus eudaimonismus, hedonismus, magánutilitarismus neveken szerepel, vagy pedig a tárgyi érdekre helyezve súlyt a társaság jóllétének biztosítását veszi célba s akkor társas utilitarismus, társas eudaimonismus, altruismus néven ismeretes. Ide tartozik még az ú. n. evolutionismus, a mely az emberi társaság fejlődését, közművelődését tekinti az erkölcsi cselekvés zsinormértékeül. A másik csoport belső, magából az emberi természetből vett zsinormértéket állapít meg és a cselekedetnek a cselekvőhöz való viszonyából határozza meg az erkölcsi jóságot vagy rosszaságot. Az erkölcsiség alanyi vagy tárgyi jellege szerint egyesek a tárgyi érdek elhanyagolásával belső, alanyi zsinormértékhez: az alanyi megismerésnek valamiféle alakjához mérik az erkölcsi cselekedeteket, így a rationalismus és sensualismus, az ész- és érzelemerkölcs hívei. Az ész-erkölcsnek főképviseelője Kant. Az érzelem-erkölcs megint többféle: az erkölcsi érzéknek vagy a

¹ A moralpositivismus ismertetését s czáfolatát l. Cathrein i. m. I. 129—143. l.

rokonszenvnek és részvétnek vagy az erkölcsi izlésnek alapelve szerint. Mások a belső alanyi zsinormértéket az emberi természet tárgyi vonatkozásaival egészítik ki. Így a stoicismus, a melynek a «természetszerű élet»-ben kifejeződő alapelve leginkább csak azért esik kifogás alá, mivel az emberi természetet egyoldalúan, érzéki tulajdonságai nélkül veszi; továbbá a Leibniz- és Wolf-féle perfectionismus, a mely a cselekvő embernek tökéletesedését tekinti legfőbb elvnek.¹

A két felfogásnak, a külső és belső moralprincipium két álláspontjának, kiegyenlítésére tesz kísérletet Pauer Imre «Az ethikai determinismus» című művében. Ő az *önzetlenségben* látja cselekedeteink erkölcsi értékének legbiztosabb mértékét. Ez az álláspont a Schopenhauer elméletének tökéletesítése, a ki erkölcstanának legfőbb elveül a «részvét», a «neminem laede imo omnes quantum potes iuva» elvét állapítja meg. Az önzetlenség épügy, mint a részvét, a többi közt azon tanításon alapszik, hogy «minden cselekvény oly lényre vonatkozik, mint végcélra, a melynek jól és rosszul eshetik valami. Ez a lény vagy maga a cselekvő alany vagy egy más, a melyik aztán szenvedő részt veszen a cselekvényben, a mi neki vagy *kárára vagy hasznára és javára történik*. Minden cselekedet, melynek végcélja a cselekvő java és baja, egoistikus — és, mivel önzés a forrása, erkölcstelen vagy legalább is erkölcsileg közömbös. A cselekedet pedig, a melynek végcélja másnak java, altruistikus és, mivel részvét, illetőleg önzetlenség a forrása, erkölcsös. Ezen alakjában íme határozottan külső zsinormértéket állít föl az «önzetlenség» elmélete. Ámde ez «az önzetlenség karakter-tulajdonság», s mivel a moralitas lényege az önzetlenségben áll, «a moralitas is karakter-tulajdonság»: így tehát a moralitas mégis csak belső okon alapszik.² — Az önzetlenség kétségkívül vonása az erkölcsi jellemnek, de éppen csak egy vonása, s a ki merőben erre az elvre akarja az erkölcsiséget alapítani, egyoldalúságokba esik, a minő pl. a többi közt az, hogy a különben jogos önszeretetet kénytelen az erkölcs köréből kizárni,³ holott a józan önszeretet és az önzetlenség, az önszeretet

¹ Mindezeknek behatóbb ismertetését és czáfolatát l. Cathrein i. m. I. 147—215. l. V. ö. Pauer I., Az ethikai determinismus elmélete. 77—104. l.

² I. m. 67—76. l. és 105—110. l.

³ I. m. 74. l.

és a felebaráti szeretet igen jól megférnek egymással: mindkettőnek egy magasabb elvre, zsinormértékre van szüksége, a mely megmondja, miért kell önzetlennek lennünk mások iránt, vagyis miért kell a felebaráti szeretetet gyakorolnunk, de azt is, miért kell magunk iránt önzetlenséggel, szeretettel lennünk, s miért az Isten iránt. Ez a magasabb elv az eszes emberi természet morál-principiuma.

Ezt az erkölcsi elvet már Aristoteles fogalmazta;¹ megszakítás nélkül élt az egész középkoron át;² a művelt világnak nagyobb része mindez ideig tartja,³ és az erkölcsök renaissance-át is tőle várhatjuk.⁴ Ez az elv az egyoldalúságtól menten mindazt magában foglalja, a mi jó a többi rendszerekben van. Nem ellenkezik vele, hogy az erkölcsi cselekvés szabályai közt tényleg sok olyan is van, a mely isteni vagy emberi önkéntes megállapításnak vagy hallgatag megegyezésnek eredményei; a ki szerinte cselekszik és él, egyéni jóllétét biztosítja, a közjóllétnek szolgál és a közművelődésen lendít, a nélkül, hogy akár az egyiket, akár a másikat tekintené elsőrangú indítéknak; érvényt enged végre az egész emberi természetnek, az észnek, az érzelemnek, a karakternek, a nélkül, hogy önző volna, mert a tárgyi világrendhez való viszony épen az önzetlenség elvét juttatja diadalra.⁵

A nevelő, a ki e zsinormértéket szem előtt tartja, az erkölcsi nevelés alanyi és tárgyi feladatát bizton eléri. Olyan életre, olyan cselekvésmódra kaphatja és szoktatja növendékét, a mely természetének megfelel — saját eszének, ha már élni tud vele, ítélete szerint. A növendék egész természete érvényesülhet: a testi, az érzéki rész is; az igaz, hogy csak az ész vezetése alatt, de hisz

¹ Ethic. Nic. I. 6. 1097 b 25 sqq.

² S. Thom. S. Theol. 1. 2. q. 71. a. 2.

³ V. ö. Cathrein i. m. I. 216—233.

⁴ Trendelenburg, Historische Beiträge z. Philosophie (1867) III. 170.

⁵ Faludi Ferencz énekét «Az Ur Jézushoz», a melyet latin eredeti után szabadon fordított. Ebben a többi közt e sorokat olvassuk:

Nem azért, hogy üdvözljön,
Tűzre, kinra ne kerüljön,
Másként szeret tégedet.

. . . . .
Az én lelkem . . . . .
Ingyen szeret tégedet.

testi életünk ép e befolyás révén lesz műveltté, az állatokétól különbözővé. A mindenségben azt az állást foglalhatja el, mely őt eszes természeténél fogva megilleti: szükségleteinek kielégítésére és képességeinek kifejlesztésére kínálkozik a föld, a társaság, a tudomány és művészet tőkéi. Ezeken uralkodhatnak, mert érette vannak, s szolgálnia nem is szabad, mert esze tiltja tőle, mivel természetével ellenkezik, az aljas, fősvénységben vagy kapzsiságban vagy érzékiségben nyilatkozó szolgálat. S mégis munkása, szolgálja lehet a családi, társadalmi, nemzeti közgazdaságnak, a politikai közéletnek, a nemzeti irodalomnak, általában a közműveltségnek; sőt kell is szolgálnia, mert ezzel a közműveltség tőkéinek s kezelőinek tartozik, a melyekből él és a kiknek életét köszöni, ezzel Isten iránt foglalja el a nekijáró helyet, kit ezen felül még dicsérnie, tisztelnie, szeretnie lehet és kell, mert teremtője s azért ura. Mivel az emberi természet magában és viszonyában a mindenséghez lényege szerint mindenkor és mindenütt ugyanaz, azért e legfőbb elvből általános erkölcsi elveket lehet levezetni, a melyek elvont fogalmazásban egyetemes érvényűek és a nevelésnek is irányadó szabványai. Mindenkor és mindenütt igazság, hogy az ember mértékletes legyen. S a ki ilyen elvek szerint nevelődik, jóvá lesz és erényes életre képesül, másrészt az erkölcsi rendnek is hive és öre lészen. Az erkölcsi világrend ugyanis ép az eszes emberi természet moralprincipiuma útján valósul meg; mert ez a zsinormérték az ember cselekvésében bizonyos rendet állapít meg, illetőleg a természet alkotójától megállapított rendnek megtartására vezet. Mert tudnunk kell, hogy az erkölcs, a mely ezen elven épül, nem független az Istentől. Isten ugyanis minden tényleges és lehetséges létezőnek alapja. Az ő bölcsesége, gondolatai és ítéletei örökkévalók és változhatatlank s föltétlenül vannak, akkor is, ha a nekik megfelelő valóságok tényleg sohase létesülnek is: függetlenek a teremtmények tényleges létezésétől, de nem az Isten létezésétől. Ezt mutatja az erkölcs terén erkölcsi elveink föltétlen szükségessége és változhatatlansága is, a mely tulajdonságok a véges és föltételes emberi természetet meghaladva a dolgok örök és végső alapjában gyökeresnek. Ebből végre az is látszik, hogy az erkölcsi elveknek, az erkölcsi rendnek megtartása az Isten külső dicsőségére, az egész teremtés végső céljának betöltésére vezet, vagyis az eszes emberi természet moralprincipiuma a végső céllal is összhangzásban

áll.¹ Az, a ki mindent «mérték, szám és súly szerint rendezett», az erkölcsi világnak is megadta a törvényszerűséget, és Kant méltán mondhatta: «Két dolog kelti föl csodálkozásomat: a csillagos ég fölöttem és a lelkiismeret szava bennem».

3. Az eszes emberi természet moralprincipiuma az erkölcsi cselekvés legfőbb zsinormértéke, általános és elvont elv, mely a gyakorlatiasság és használhatóság szempontjából az élet bonyodalmas részleteibe belenyúló tényezőkre bontható. Ezek a tényezők *a lelkiismeret és a törvény*. Mindkettő, első sorban pedig a lelkiismeret, az erkölcsi cselekvésnek zsinormértéke egyes esetekben, olyan zsinormérték, a mely a legfőbb erkölcsi alapelveket meghatározott szándék mellett meghatározott közülmények közt meghatározott tárgyakra alkalmazza. A lelkiismeret képzése az erkölcsi nevelés alanyi feladatával esik össze és eredménye *lelkiismeretességben* mutatkozik; a *törvénytisztelet és törvénytartás* pedig tárgyi mozzanatot rejt magában és a tárgyi feladatnak egyenértéke.

Lelkiismeretesség és törvénytisztelet az emberben kívánatos erkölcsi tulajdonságok. Mindkettő tudatos és szabadakaratú vagyis erkölcsi cselekvést tételez föl, s mindkettő szabványszerű vagyis erkölcsös cselekvésben és életben nyilatkozik. Az erkölcsi nevelés, a mely növendékét lelkiismeretessé és törvénytartóvá tette, feladatát elérte, mert erkölcsössé tette. A kötelességérzet, az erkölcsi nevelés alaki és tartalmi feladatának a kiegyenlítő értéke, lelkiismeretességen és törvénytiszteleten fejlődik és él; a sokoldalú szeretet és a hivatás szeretete lelkiismeretesség és törvénytisztelet nélkül lehetetlen fogalmak.

a) *A lelkiismeret az erkölcsi cselekvésnek, cselekedeteink erkölcsi értékének közvetlen zsinormértéke*. A legfőbb erkölcsi elv általa érvényesül egyes meghatározott esetekben; egyetemes érvényű és változhatatlan, de elvont erkölcsi elveink, szintűgy a törvény rendelkezése általa nyernek alkalmazást meghatározott szándék mellett meghatározott körülmények közt meghatározott tárgyakra. A lelkiismeret cselekvésre kötelez és cselekvéstől tilt; máskor csak javasolja a cselekedetet vagy megengedi — igazi kötelezés nélkül. S ha már cselekedtünk, ítéletet ül fölöttünk, kárhozzat miatta vagy elismeréssel adóz. Működése nem kény és kedv szerint való, hanem megkötött, szükségképeni és szabályszerű.

¹ Cathrein i. m. I. 118—233.

Jellege szerint megismerés; de nem pusztá elméleti megismerése az erkölcsi elveknek, hanem a gyakorlati észnek tevékenysége, a mely az egyes meghatározott cselekedeteket, a cselekedetek erkölcsi értékét az általános elvek világitása mellett meg is ítéli.

Ebből világos a lelkiismeret szerepe a növendék erkölcsi életében és fontossága az erkölcsi nevelésben. *A gyermeket önállóvá és erkölcsössé tettük, ha ráneveltük, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék*; ellenben, a ki nem lelkiismerete szerint cselekszik, vagy önállótlan, pórázon járó anyámasszony ember, vagy erkölcstelen gonosz jellem. Az erkölcsi nevelés segítse «a növendék akaratbeli erősödését, hogy önmagán uralkodjék. Korlátozásra szorulnak különösen érzéki vágyai s a belőlök eredő indulatok. Azonfelül mint természetes szervezeti tulajdonságok majd a testi tunyaság, majd a túlságos elevenség fogják kihívni serkentő vagy fékező közbelépését». Szükséges továbbá, hogy «a növendéket elhatározásaiban mennél függetlenebbé tegye a körülmények eshetőségeitől, fölszabadítsa a tárgyak és személyek csábjaitól». Ebbeli tevékenysége azonban hiábavaló és kárbaveszett, ha csak lelkiismeretbeli fegyelmezettségre nem szoktatja, elvszerű magamegbíráásra nem képesíti a növendéket.¹ Az erkölcsi nevelés lényege szerint védő és támadó hadviselés minden gonosszal szemben és minden jóért. «A ki növendékét meg akarja jól nevelni, ne ámitsa magát, hogy a nevelés célját elérte, míg csak növendékét e szent hadviselés titkaiba be nem avatta, míg csak e szent harcza bele nem gyakorolta s míg az ujonczot vitéz, ügyes és győztes harcossá nem tette; mert minden földicsért önállóság e harcban való gyakorlottság nélkül üres álom».² Hozzátehetjük, hogy e harcra lelkiismerete révén képesül a gyermek. Már korábban is rá kell kaptatnunk, azon időtől kezdve pedig, mikor a jót és rosszat meg tudja egymástól különböztetni, vezérelvvé kell tennünk, hogy mindig lelkiismerete szerint cselekedjék.

Nemcsak a sokoldalú szeretetben, a hivatás szeretetében és a kötelességérzetben, hanem a sokoldalú ismeretben való gyarapodásnak is legbiztosabb tényezője a lelkiismeret. *A nevelés feladatának két eleme pedig: a történelmi érzék, vagyis az ismeret mint élő birtok és az erkölcs mint folytonos tökéletesedés, továbbá*

¹ Kármán, Az erkölcsi nevelés feladatai.

² Sailer i. m. 169—170. l.

a rend és összhang erkölcsben és tudásban a lelkiismeret közreműködése nélkül egyáltalán nem létesül. A történelmi érzék hagyományon alapszik és haladásban nyilatkozik; a lelkiismeret működése pedig épen abban áll, hogy megítéli életünkben a hagyományt, a múltat, a véghezvitt cselekedetet, a szerzett készséget, a rosszat irtja belőle, a jót pedig alapul veti a haladásra, a haladásnak irányt mutat, haladásra késztet, sőt kötelez. Szabályszerűségével, a mely egyetemes érvényű elveken, változhatatlan törvényszerűségeen alapszik és az erkölcsiség legfőbb elvében és az ember végső céljában határozódik, rendet és összhangot teremt a sokoldalú szeretetben, hogy olyant ne szeressünk, a mi szeretetre nem való, hogy a földi, a társas, az ideális, a vallási javakat értékük és érdemük szerint szeressük, kevésbé azt, a mit kevésbé kell, jobban azt, a mit jobban kell, és mindenekfölött azt, kit mindenekfölött kell szeretni. Kiegyenlíti a hivatás szeretetének érdekét a sokoldalú szeretetével; mert nemcsak az ismeretről, hanem a szeretetről is áll, hogy a művelt ember a közműveltség minden ágában tájékozott, de egyben otthonos, legfőlebb megfelelőbb kifejezést kell kapnia: *művelt ember mindenkinek mindene lesz, a hivatásáért pedig föláldozza és felemészti magát.* A kötelmek körébe is a lelkiismeret visz bele rendet és összhangot, midőn a kötelmek látszólagos összeütközését kiegyenlíti.

A lelkiismeret, melyet ma is minden ember föltalál magában, már a pogányok előtt sem volt ismeretlen. A furiák és erynniak személyesítői voltak; Sokrates daimonionja lényege szerint nem más, mint a lelkiismeret szava.¹ Az a fölfogás uralkodott, hogy a lelkiismeret útján az istenség nyilatkozik bennünk.² A szentírásnak idevágó helyei is az Istenre alapítják a lelkiismeret autoritativ jellegét. A schola tanítása szerint, mely a katolikus hívőknél ma is irányadó; a lelkiismeret az észben van, még pedig az észnek oly képességében, a mely az erkölcsi étellel áll összefüggésben. Nem elégséges hozzá az erkölcsi elveknek habituális megismerése (*synderesis, habitus principiorum practicorum*); a melyek a lelkiismeretlen emberben is meglehetnek. A gyakorlati

¹ A lelkiismeretre vonatkozólag az ókorból számos idézet található. Cathrein: i. m. II. 296. l.

² V. ö. Willmann, Geschichte des Idealismus I.-ben azon részek, a melyek az erkölcsi ideákról szólnak.

észnek tevékenységében áll, a melylyel egyes meghatározott cselekedeteinket az általános erkölcsi alapelvek világossága mellett megítéli. Meghatározása: közvetlen gyakorlati ítélet cselekedeteink erkölcsi jellegéről, értékéről. A konkrét cselekedetek, a melyekről a lelkiismeret ítél, vagy elmúltak vagy jövendők. E szerint a lelkiismeret is követő vagy ítélő lelkiismeret és megelőző vagy kötelező. A lelkiismeret révén egy tárgyilagos, bennünket föltétlenül kötelező rendtől és hatalomtól való függésünk nyilatkozik. Ebbeli szerepét ilyen kifejezések mutatják: bántja a lelkiismeret, lelkiismeretem megnyugtat. Beszélünk jó és rossz lelkiismeretről. A lelkiismeret az eszes emberi természetnek, mint legfőbb erkölcsi alapelvnek, a megnyilatkozása, azért működésében érzéseinket, akaratunkat is érinti és örömet, vigasztalást, nyugalmat vagy aggodást, nyugtalanságot szül. E czímen szoktunk a lelkiismeret furdalásáról is beszélni. A lelkiismeret igaz vagy téves, tekintettel a tárgyi igazsággal való megegyezésre; lehet továbbá biztos vagy kétkedő, aggodó, gyöngéd, tág, eltompult stb.¹

A lelkiismeret fogalmával az újabb bölcészetben behatóan foglalkoztak az angol moralisták. A múlt század francia bölcselete egészen mellőzte. A németeknél Wolff és Kant kimerítően tárgyalják.² Ezeknél jobban érdekel bennünket Herbart. Az ő bölcészeti rendszerében a lelkiismeret nem nyert külön feldolgozást. Tanítványai mégis azon vannak, hogy ezt a fontos fogalmat a neveléstan számára megmentsék. S tényleg ki lehet elemezni Herbart és a Herbartisták műveiből, főleg az erkölcsi belátás, gyakorlati elvek, normák, maximák, gyakorlati megítélés, subjectiv jellem fogalmaiból. Meghatározása ez iránynak megfelelően lehetne: a lelkiismeret az öntudatban levő gyakorlati elveknek foglalata, a mely, mint egy alanyi meggyőződés mutatója, az egyént kötelezi. Képzését az erkölcsi nevelés fontos feladatának tartják; mert a lelkiismeretesség szerintök is alapja az erkölcsös-ségnek.³

A lelkiismeret az emberi természet velejárója. Mindenütt, a hol emberi természettel találkozunk, a lelkiismeret is föltalálható. Nem velünk született oly értelemben, hogy készen hoznók a

¹ Cathrein i. m. I. 357—364.

² Rein, Encycl. Hdb. Gewissen und Gewissensbildung. II. 859—866.

³ Rein i. m.

világra vagy hogy kifejlődésére az ember állása, a melyet a mindenségben elfoglal, befolyást nem gyakorolna. De nem is keletkezik pusztán «minden izében mesterséges módon: nevelés, szoktatás, tanítás stb. által»;¹ mert a mi valamikép nincs meg a természetben, arra nem is nevelhető. Nevelni, tanítani okvetetlenül kell az embert, hogy gondolkodni tudjon; de azért tanításunknak soha se lesz más eredménye, mint az ítélet formájában való gondolkodás. Szintúgy nevelődünk erkölcsi cselekvésre, de mindig a lelkiismeret szerint fogunk cselekedni. A helyes útát itt is az egyoldalúságok mellőzésével fogjuk megtalálni. Azt kell mondanunk, hogy a *lelkiismeret velejárója az eszes emberi természetnek és azon viszonynak, a melyben a mindenséghez áll.* Kialakulásának van egy alanyi, magával az emberi természettel adott tényezője; de van tárgyi tényezője is, ha nem is épen a Herbart gyakorlati eszméi,² hanem igenis az örök törvény, a természetes és kinyilatkoztatott erkölcsi törvény, az egyházi, állami stb. törvények, a melyeknek keretében és zsinormértéke szerint folyik a nevelés, szoktatás és tanítás.

b) A *törvény* az erkölcsi cselekvésnek távolabbi, közvetett és tárgyi zsinormértéke; mert csak a lelkiismeret közvetítésével érvényesülhet erkölcsi életünkben s mert akárhányszor a téves lelkiismeret irányítására és kiigazítására szolgálhat. A törvénytől nyeri az erkölcsi cselekvés legfőbb elve, szintúgy a lelkiismeret szabványai kötelező erejüket, úgy hogy a kötelesség fogalma is csak általa érthető. Van természet-törvény, a mely a dolgok természetében rejlő hajlamot jelenti a tevékenységnek és mozgalmasságnak egy meghatározott, szükségképeni módjára. Van továbbá a közművelődés munkatérén érvényesülő törvény vagy szabály, a mely az eszes lények szabad tevékenységét irányítja, pl. a művész tevékenységét műve alkotásában. S van végre *erkölcsi törvény*, a szabad és tudatos tevékenységnek az a szabványa, a mely föltétlenül kötelez. Minden törvényszerűségnek alapja az *örök törvény*. Mint a művész elméjében a műtárgy eszménye eleve megvan és a megvalósítás zsinormértékévé és a megvalósított alkotás alapeszméjévé lesz; szintúgy az örök törvény maga az isteni bölcsesség, a mely minden tevékenységnek és mozgalmasságnak alapja és

¹ Pauer Imre i. m. 132. l.

² Rein i. h.

intézője, a mely a teremtett dolgoknak alapeszméje és éltető elve, maga a dolgok természete egész mivoltuk szerint. Tekintettel az erkölcsi törvényre az örök törvény az isteni bölcsesség vagy az Isten akarata, a mely a természet rendjének megtartására kötelez és megbontásától tilt. Ez alakjában forrása a *természetes erkölcsi törvénynek*, a «szívbe irt törvény rendelkezése»-nek, a melyet az ész természetes világosságával is felismerhetünk. Legáltalánosabb kifejezése: *tartsd meg az eszes embernek megfelelő rendet*. Erre az alapelvre vezethető vissza és belőle vezethető le minden a részletekbe nyúló természetes erkölcsi szabvány. Az *Istenől kimondott erkölcsi törvény* részben csak ezen alaptörvény tartalmának kifejezése, így a tizparancsolat, részben pedig, a mennyiben e törvény tartalmát meghaladó, természetfölötti jellegű, legalább ellenkezésben nem áll, nem is állhat vele, hanem inkább vele összhangzónak kell lennie. Ugyanezt a viszonyt a *tételes emberi, egyházi és állami törvénytől* is meg kell követelnünk.

E keretben kell folynia az erkölcsi nevelésnek. E törvényszerűség mutatójává kell képeznünk a tanuló lelkiismeretét. «Mivel úgy látom, mondja Szent István Imre herczegnek irt intelmeiben, hogy minden, a mit Isten akarata az ég tájain és a messzenyuló földi téreken alkotott és kézzelfoghatóan eleve elrendezett, alapjában a bölcsesség szabványa szerint van és áll fönn; s mivel úgy tapasztalom, hogy mindent, a mit Isten kegyelme éltünk javára és diszére oly bőven adott, t. i. a királyságokat, parancsnokságokat, vezérségeket, megyéket, püspökségeket és a többi intézményeket részint isteni szabványok és rendelkezések, részint a törvényhozás szabta intézkedések kormányozzák, védik, osztják el és egyesítik; s mivel biztosan tudom, hogy a föld kerektségén az összes rendek, akármely tiszttségben vannak, nemcsak csatlósaiknak, kíséreiiknek és szolgálóiknak, hanem fiaiknak is parancsolnak, tanácsolnak és javasolnak: nékem nem eshetik nehezemre, szerelmes fiam, hogy neked intelmeket, parancsokat, tanácsokat és javaslatokat készítsék, a melyekhez a magad és alattvalóid éltét és erkölceit szabd, a midőn majd utánam uralkodol.»¹ S a magyar nemzetnek és fiainak élete és erkölcei tényleg azon szabványokhoz igazodtak, a melyeket első királya előirt;

¹ S. Stephani, primi regis Hungariæ, decretorum liber primus, ad S. Emericum ducem. Corp. Jur. H. T. II. p. 1—5.

s ma is a törvényhozásunkban nyilatkozó bölcsesség irányadó fiaink nevelésében.

A törvény fontossága az erkölcsi nevelésben főleg a kötelességgel való kapcsolatában tűnik ki. A kötelesség az erkölcsi rendnek sarkköve, s a törvény az, a mely kötelez, erkölcsileg kényszerít bennünket, úgy hogy *a kötelesség a törvény folyománya*. A törvény kötelező ereje persze a törvényhozó tekintélyén alapszik, első sorban ugyan az Isten auctoritásán, teremtő voltán s így föltétlen uraságán, azután a szülői, egyházi állami és nevelői tekintélyen, a kiknek Isten után az élet adásában és föntartásában részük van. Magában az egyéni élet körében az észnek és akaratnak van kötelező ereje; mert testi és érzéki életünk így lesz az állatokétól különböző, emberhez méltó, művelt élet. Sőt minden törvényhozó tekintély épen az ész útján, minden törvény a lelkiismeret révén kötelez bennünket. E közvetítés nélkül legalitás van pusztán moralitás helyett, a mely csakis, mint az erkölcsiség ütegyengetője szerepelhet, magában pedig értéktelen. *Törvénytisztelét, kötelességérzetet és lelkiismeretességet szorosán összefüggő fogalmak, a melyek együttesen fakadnak a növendék lelkében az erkölcsi nevelés nyomán.*

Az erkölcsi cselekvés legfőbb elvéhez úgy viszonylik a kötelesség fogalma, mint általában a törvényhez. Ez vagy az kötelességünk, mert az eszes emberi természetnek megfelelő rend követelménye. Mindazonáltal a kötelesség nem alanyi szükségén vagy kényszerúségen alapszik, pl. vak ösztönön, hajlamon, mondjuk az egyéni boldogság indítékán, hanem külső, tárgyi kényszeren, melyet valamely jónak megismerése közvetít a nélkül, hogy a szabadságot megszüntetné. Még pedig nem akármiféle jó, hanem csakis az emberi természetre nélkülözhetetlen jó megismerése hathat erkölcsi kényszerúséggel reánk. S a nélkülözhetetlen legfőbb jó, az Isten, sem alanyilag, mint boldogságunknak tárgya, alapja a kötelességnek, hanem tárgyilag, mint létezésünk alapja, mint «maga a lét». Végső czélzattal nem azzal az indítékkal neveljük a gyermeket, hogy tartsa meg az erkölcsi rendet, mert különben ideiglenes és még inkább örök boldogsága forog kockán, hanem azzal, hogy legyen erkölcsös, mert különben ellenkezésbe jön a föltétlen jóval, az Istennel, a ki az erkölcsi rend megtartását föltétlenül követeli tőlünk.

Jól tudjuk, hogy a törvény és kötelesség, a beszámítás és

felelősség fogalmainak más magyarázatai is léteznek; de nekünk nem feladatunk, hogy erkölcstani fejtegetésekkel tisztázzuk a kérdést. Végre is mellékes, pusztán csak theologiai és jogi vagy egyúttal ethikai fogalmaknak ismerjük-e el a törvényt és kötelességet; a fődolog az, hogy ezek a fogalmak a pædagogiai gyakorlat terén mindig szerepeltek és ma is nélkülözhetetlenek.¹

MÁZY ENGELBERT.

ÚJ EGYETEMI GRADUSOK FRANCZIAORSZÁGBAN.

Franciaország tanügye a harmadik köztársaság kormánya alatt bizonyára annyi reformon ment keresztül, mint a magyar tanügy a kiegyezés óta. Az 1870—71-iki katastropha után nemcsak a hadsereg, hanem az iskolák újjászervezéséhez is hozzá kellett látni. Az első és legégetőbb szükség az elemi oktatás terén nyilatkozott. Milliókat és milliókat áldoztak, hogy a nép a papi nevelés és oktatás alól az egész országban felszabaduljon, hogy a zsenge kor számára új, a modern kor követelményeinek megfelelő épületeket állítsanak fel. Erre, nagy vajudás után a középiskolák reformját hozták be; a régi classikus oktatás mellé a reális (*moderne*) iránynak is eleget tettek és ámbár a nagy tusának a kétféle irány közt — mely Franciaországban ugyanazon intézetben foly — még nincs vége, a modern oktatás végleges szervezetével egy határozott lépést tettek a jelenlegi társassági viszonyok kielégítésére. És habár nagy és szellemes férfiak a modern iránynak túlzott bámulói, a józan ész, a nemzet traditiói nem engedik, hogy az oktatás, mely eddig Franciaország nagy íróit képezte, a praktikus szempont miatt csorbát szenvedjen.

A nagy reformok, újjászervezések, építkezések közt a felsőbb tanügy is, melynek vezetője már évek óta a derék philosophus, Louis Liard, gyökeres változásokon ment keresztül. Midőn 1890 körül a reformokat megkezdették, több ízben írtunk róluk a Pester Lloydban. A főczél az volt: a régi híres Universitétet, melyeket a nagy forradalom a XVIII-ik század végén megszüntetett, újra életbe léptetni, de a jelenkor viszonyainak megfelelőleg. Azelőtt ugyanis az I. Napoleon alkotta egyes facultások rendszerével, nemcsak a tanszékek csekélysege, de az egyes karok izoláltsága miatt, nem fejlődhetett ki valódi tudományos egyetemi élet. A karok csakis a szakvizsgálatokat tartották szem előtt; a bölcsészeti (*lettres et sciences*) facultáson pedig oly kevés hallgató volt, hogy a város

¹ Rein i. m. V. B. 397—403. l.